

APORTACIONS AL FOLKLORE ANDORRÀ DELS EXCURSIONISTES DE FINALS DEL SEGLE XIX I PRINCIPIS DEL XX: ELS «RECORDS D'UN TURISTA» DEL ROSSELLONÈS PERE VIDAL¹

Carme Oriol Carazo
Universitat Rovira I Virgili

El Principat d'Andorra va ser un territori visitat pels excursionistes de finals del segle XIX i principis del XX. Ho sabem gràcies al testimoni que ens han deixat les memòries dels seus viatges publicades en els butlletins de les associacions excursionistes. En aquestes memòries, els excursionistes descrivien amb detall el viatge que havien fet. Les seves descripcions incloïen dades geogràfiques, històriques, socials, polítiques, vivències personals, i reflexions sobre aspectes que els eren desconeguts i que els resultaven sorprenents i curiosos. Així mateix, aquestes descripcions també incloïen explicacions sobre el patrimoni material (bordes, esglésies, molins, etc.) i sobre el patrimoni immaterial (llegendes, proverbis, costums, balls, etc.), ja que l'objectiu dels excursionistes era retratar de la manera més fidel possible el territori que visitaven posant l'accent en el conjunt de característiques que definia aquest territori.

Les cròniques d'aquestes excursions ens aporten, per tant, coneixement sobre el folklore, en general, i la literatura popular, en particular, que els excursionistes van recollir sobre el terreny i que després van divulgar en els butlletins de les associacions. En aquest context, l'objectiu del present treball és donar notícia dels articles que contenen informació referida a la literatura popular andorrana publicats al *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* i al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* i, en segon lloc, estudiar el primer d'aquests articles: «Andorra (recorts d'un turista)», publicat per l'erudit rossellonès Pere Vidal l'any 1888.

1. Articles sobre literatura popular andorrana en els butlletins excursionistes.

En el període corresponent a les darreres dècades del segle XIX i primeres del XX, s'han pogut localitzar cinc articles publicats en els butlletins de les associacions excursionistes de Barcelona que descriuen Andorra des de l'òptica del viatger que visita el país.

1 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat a través del projecte d'R+D: FFI2015-64128-P. Així mateix, forma part del treball realitzat pel Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 755).

El primer dels articles és el de l'historiador i bibliògraf de la Catalunya del Nord, Pere Vidal, nascut a Sant Pau de Fenollet el 1848 i mort a Perpinyà el 1929. Pere Vidal va exercir de bibliotecari a Perpinyà i és autor de diversos llibres d'història del Rosselló i del *Cançoner catala de Rossello y de Cerdanya* (1885-88). El 1888, Pere Vidal, soci delegat de l'Associació d'Excursions Catalana a Perpinyà va publicar l'article «Andorra (recorts d'un turista)» a la Secció d'Excursions del *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* (1888). L'article va ser redactat originàriament en francès i va ser traduït al català per Artur Osona (Garolera 1992: 54).²

El segon article és el de l'excursionista i escriptor Artur Osona (Barcelona, 1840-1901).³ Es titula «De Berga a Bescaran y a Andorra» i va ser publicat al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1898. L'article, però, no inclou dades referides a la literatura popular andorrana. Artur Osona va ser un bon coneixedor d'Andorra i un enamorat del país. L'any 1897 el Consell General de les Valls el va nomenar fill adoptiu d'Andorra. A part de l'article al qual ens acabem de referir, l'any 1894 va publicar *República d'Andorra: guia itinerària dividida en 42 itineraris y ressenya geográfich-histórica de las valls* que formava part de la *Guia itineraria de les regions del Llusanés, Pyrineus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra* (1894).⁴

Els articles tercer i quart van ser publicats pel folklorista i crític musical Salvador Armet i Ricart, comte (consort) de Carlet i del Castellar (Barcelona, 1860-1928). Els articles als quals ens referim, que va signar com Comte de Carlet, són «Del Segre a l'Ariege a través d'Andorra», publicat per parts en tres números consecutius del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1905, i «Folk-lore andorrà» publicat també al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1907.

El cinquè i darrer article és «Excursió a Andorra i a la Cerdanya francesa» publicat per parts en dos números consecutius del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* per l'enginyer industrial i excursionista Pere Rius Matas l'any 1916. L'article és el text d'una conferència impartida per l'autor en el Centre Excursionista de Catalunya els dies 14 i 21 de maig de 1915. En el seu treball, l'autor inclou dades procedents de dues fonts bibliogràfiques (Rius 1916: 12). La primera és la *Guia itineraria de les regions del Llusanés, Pyrineus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra*, publicada el 1894 per Artur Osona, que al seu torn inclou dades procedents dels estudis de Josep M. de Riu i Fillart de la Seu d'Urgell i de Pere Vidal de Perpinyà.⁵ La segona és

2 Al peu de l'article figura la següent indicació: «Trad. del francès per A. O.».

3 Sobre la figura d'Artur Osona, vegeu Barberà (1996: 13-15) i Laínez (2013).

4 L'obra va conèixer diverses reedicions corregides i augmentades.

5 Tot i que l'autor no esmenta el nom d'aquests estudis, el més probable és que es tracti, en el primer cas, de la *Historia de la República de Andorra*, publicada el 1891 i, en el segon, de «Andorra (recorts d'un turista)», publicat al *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* el 1888.

l'article de «Del Segre a l'Ariege a través d'Andorra» publicat pel Comte de Carlet al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* el 1905.

2. «Andorra. Records d'un turista»

L'article de Pere Vidal, d'una extensió de 27 pàgines, explica de forma detallada les característiques del país en el seu conjunt, tant des del punt de vista de la geografia, com de la història, l'organització política, les formes de vida, els costums, etc. La prosa de l'article és amena i, en la descripció del territori i dels seus habitants, combina el discurs informatiu amb el literari. Així per exemple, en la descripció general d'Andorra que fa a l'inici de l'article, Vidal diu:

Andorra es un país en extrem desigual i accidentat. Per tots cantons lo voltan altas montanyas, quina altitud varia entre 2000 y 2900 metres. Son interior lo forma una massa de montanyas onduladas á manera de mar inflada per la tempesta (Vidal 1888: 189).

Més endavant, descriu el camí que porta de Meritxell a Encamp de la següent manera:

De Meritxell se baixa á Encamp per un camí dolentíssim y estret, d'una pendent espantosa; un pas en fals del matxo vos estimbaria al fons del Valira, quals ayguas córren bramant ab fúria á través d'enormes rocas graníticas que li disputan lo pas (Vidal 1888: 197).

I, en relació al paisatge que troba en sortir d'Encamp en direcció a les Escaldes, diu:

A la dreta, algunas bonicas praderas, serpejadas de petits filets d'aygua; á l'esquerra s'ofereix un espectacle singular, enormes penyals de quartz ab betas de pegmatita y d'eurita. Se diria que un gegant ha vingut á destrossar la montanya á cops de mall (Vidal 1888: 197).

Baixem á las Escaldas per una especie d'escala ombrejada per verdas alzinas (1126 m. d'alt.). Aquest recó d'Andorra es molt petit, mes jo l' considero un dels més gemats de las Valls; sembla un niu de verdor (Vidal 1888: 198).

Entre la descripció dels llocs que va visitant, Vidal incorpora elements d'interès per als estudis de folklore, ja que acostuma a acompanyar cadascuna de les peces que recull (costums, creences, parèmies, llegendes, etc.) de reflexions i comentaris personals. Així, quan explica que arriba al port de Fontargent pel poble de Cabanes, dóna la dada de l'altitud del Puig que el domina, 2.526 metres, i a continuació descriu la següent creença referida a Lluís el Pietós:

Allí es, a dir dels andorrans, hont Lluís lo Piadós clavá una argolla ó grossa anella de ferro, destinada á marcar la divisoria entre Andorra y lo Savartés, una de les possessions dels Comtes de Foix (Vidal 1888: 192).

I, a continuació, afegeix:

No crech que Lluís lo Piadós hagués estat may á Andorra, mes després de tot, la opinió dels andorrans es sostenible, mentres que la dels historiadors espanyols que han reconegut en l'esmentada argolla restos dels Trofeus de Pompeyo, es absolutament ridícula (Vidal 1888: 192).⁶

El pas per l'indret de Meritxell porta l'autor a fer una reflexió sobre la religiositat dels andorrans, que està intrínsecament lligada a l'amor a la Pàtria:

Una capella arrebossada, de lluhenta teulada, fa un contrast sorprenent ab las casotas vehinas; es l'ermita més freqüentada d'Andorra, la Mare de Deu de Meritxell. «Deu guarde los turons d'Andorra, Deu los guarde y Nostra Senyora de Meritxell». Aquesta exclamació és la més hermosa que pot sortir de la boca d'un andorrà. Las montanyas d'Andorra, Deu y la Verge, ¡Patria y Religión! Tot l'esperit andorrà s'enclou en estas paraulas, L'andorrà es, en efecte, molt adicte á son país, es patriota en tota l'extensió de la paraula (Vidal 1888: 196).

I, a continuació, Vidal explica la tradició sobre l'origen de la capella de Meritxell:

L'origen de la capella de Meritxell es desconegut; véuse aquí, no obstant, lo que n' contan los andorrans. Un jorn del mes de Janer los habitants dels Cortals de Meritxell vejéren un esbarzer florit, com si hagués sigut en plé mes de Juny; s'hi atansáren y vejéren en un forat una imatge de la Verge portant al bras son fillet, l'infant Jesús. Enterat lo senyor Rector de Canillo, aná a buscar la imatge seguit de gran nombre d'andorrans y la portáren á la iglesia parroquial. Mes durant la nit la Verge se n' entorná al lloch hont havia aparegut. Aixó era una advertencia, que no debia passar desapercibuda; mes l' endemá nevá y, cosa verament extraordinaria, á uns cinquanta metres tot al voltant del esbarzer, la neu deixá lliure un gran espay de terreno. Llavors los andorrans, comprenent que la Verge no volía deixar aquell lloch, l' hi edificáren una capella, lo notable santuari de Meritxell (Vidal 1888: 197).

Sobre aquesta tradició, Vidal escriu en nota: «Aquesta piadosa llegenda també s' troba á Err, en la Cerdanya francesa». Vidal també fa notar que la Mare de Déu de Meritxell ha estat reconeguda patrona d'Andorra per acord del Consell General de les Valls de 24 de novembre de 1873 i que l'aplec se celebra el 8 de setembre.

Les creences relacionades amb el suposat pas de Carlemany per Andorra, o com hem vist anteriorment, del seu fill Lluís el Pietós, estan presents en l'imaginari dels andorrans. Així, en la descripció de l'itinerari entre Andorra la Vella i Ordino, tot resseguint la Vall del riu d'Ordino o Valira del Nord, en el camí conegut com Camí Grella, Vidal explica tres tradicions. Diu:

6 Sobre els Trofeus de Pompeu, Amela (2001: 185) diu: «Al finalizar la guerra sertoriana (72 a.C.), Pompeyo Magno levantó en los Pirineos unos magníficos trofeos conmemorando tanto su reciente victoria en la Península Ibérica como la implantación de su poder e influencia en Occidente, a la vez que señalaba los nuevos límites fronterizos entre Hispania y la Galia».

En lo Pont Plá passém á la vora esquerra (1135 m. d'alt), hont se veu una grossa pedra, buydada, segons la tradició, per un cop d'espasa de Carlemany ó un de sos pars, pera posar'hi la cibada destinada á la montura. Una mica més amunt, entre lo Pont Plá y lo Pont de Sant Antoni, s'ensenya una pedra, hont lo calsat del rey dels Franchs hi deixá marcada sa petjada. La montanya de la vorera esquerra, envers Anyós, es coneguda ab lo nom de Serra de la Nor ó del Honor: en ella Carlemagne va derrotar als moros (Vidal 1888: 202).

Vidal sintetitza la presència d'aquestes tradicions andorranes amb la següent afirmació: «Com se veu, las tradicions pseudo-carlovingias no faltan en Andorra».

Més amunt d'Ordino, Vidal esmenta la presència d'una antiga torre que es remunta a l'època musulmana i que es coneix amb el nom de la Meca. Això el porta a relacionar-la amb una altra torre que hi ha a la parròquia de Sant Julià: la Seca. I a fer el següent comentari:

Se sol dir, parlant d'un home que ha viatjat molt: *Ha seguit la Seca y la Meca y la Vall d'Andorra*. Aquest aforisme ha passat á las poblacions de la Cerdanya y del Rosselló, reforsat ab la idea de ganseria, que s'atribueix á aquell á qui s'aplica (Vidal 1888: 203).

El Comte de Carlet (1905), que recull també aquesta unitat fraseològica,⁷ dóna la mateixa explicació sobre el seu origen i li atribueix un sentit irònic. Diu:

De la situació d'aquests castells La Seca i la Meca, deu provenir la dita vulgar aplicat a qui molt ha corregut: «Ha seguit La Seca, La Meca y la Vall d'Andorra; més tenint en compte les minúscules proporcions d'aquest país, y la curta distancia que hi ha desde la Seca a la Meca, aquesta dita no devia aplicar-se en son origen sinó en sentit irònich, sentit que avuy ha perdut, perquè sembla indicar que la persona que ha seguit La Seca i la Meca ha corregut mitg món o poch menos, si bé es veritat que aquests dos enrunats castells ocupen l'entrada i la sortida —o poch menos— de la vall, d'on se dedueix que pera anar de l'un a l'altre se té d'atravesar tot el territori, es a dir, *tot un Estat*, per insignificant que aquest sia» (Comte de Carlet 1905: 257).

Pere Vidal, en el seu article, dedica també un espai a descriure el caràcter dels andorrans i sintetitza una de les seves característiques, la discreció, amb una dita que se'ls atribueix: Fer l'andorrà. Diu:

7 A l'entrada «Seca», el *Diccionari Aguiló* (1915-34, vol. 7) inclou una nota d'Eduard Toda que recull la mateixa explicació sobre l'origen de la unitat fraseològica. A la mateixa entrada, el *Diccionari Català-Valencià-Balear* (Alcover/Moll, 1930) cita com a exemple el text medieval de Jaume Roig, que és una mica més extens que la unitat fraseològica que comentem: «Lo món cercant / e traspasant / per Ceca y Meca, / la Vila seca / e vall d'Andorra (Spill 6136)» i remet a la nota de Toda del *Diccionari Aguiló*. Finalment, la *Gran Enciclopèdia Catalana* (Carbonell 1969-80), a l'entrada «Seca», recull una explicació semblant sobre l'origen de la unitat fraseològica andorrana. Pel que fa a la localització d'aquestes referències, he d'agrair a Alexandre Bataller Català el seu ajut.

L'andorrà es hospitalari y caritatiu, segons sos medis; però l'atormenta un viu amor al guany y es molt maliciós, per més que s' diga. Qualitats y defectes son aquestos que s' troban en tots los pobles de montanya; mes dúas cosas distingéixen al andorrà d'altres montanyesos, y quasi s' pot dir del resto dels homes: sa discreció y sa antipatía per las innovacions. Es menester haver viscut ab los andorrans per a poder formarse una idea de llur extremada discreció, que per altra part, es proverbial en las poblacions vehinas, hont parlant d'un home que guarde reserva y fassa veure que ignora lo que mellor sap, se sol dir: *Fa l'andorrà* (Vidal 1888: 204).

Vidal es pregunta de què pot venir tanta discreció i prudència, és a dir, quina deu ser la causa d'aquesta manera de ser dels andorrans. I ell mateix en dóna la seva visió:

Evidentment l'estat de doble vassallatge en que vegeta l'andorrà. Aquest té dos amos, als que deu respectar y onrar en igual grau, y dos amos d'humor, caràcter, hàbits y costums molt diferents: un bisbe espanyol y un prefecte de la República francesa! Mai s'es vist una situació semblant.

«Qué m' dihéu del Il·lustríssim Bisbe, senyor Canillo?»

«Ay miri, com vol... sap... heu! Heu!... m' sembla que farà bon dia avuy.»

Trobeu després al senyor Ordino:

«¿Y bé, qué m' diu de aquest senyor delegat francès?»

«Vaja, vaja, molt bé, gracias á Deu, y vosté?... La boyra baixa y penso que plourá... heu! heu! ay! ay! qué poca aygua porta la Valira!».

Resposta cap; l'andorrà s'esquiva y pren la tangent. ¡Potser s' comprometria!... (Vidal 1888: 205-206).

En aquesta part de l'article, dedicada a parlar del caràcter discret i conservador dels andorrans, Vidal utilitza, en diverses ocasions, el relat autobiogràfic per tal d'explicar experiències viscudes que li serveixen per exemplificar aquestes característiques que tant el sobten dels andorrans. En aquesta part de l'article, l'autor contraposa la seva mentalitat oberta a la dels andorrans, que veu conservadora i tancada a tota innovació i progrés i, al mateix temps, manifesta la seva convicció que cal que els andorrans canviïn de mentalitat per tal d'aconseguir un major benestar i un país més pròsper. Vegem alguns exemples d'aquests relats que els folkloristes denominen «relats d'experiències personals».

Per exemplificar el caràcter discret dels andorrans, Vidal diu:

Una vegada vaig arribar á Andorra la Vella, després d'haver fet estada en tres pobles importants del país, y encara ningú m'havia preguntat ma nacionalitat; de mos projectes, de mon itinerari, de ma professió, jni un mot en lloch! Vos faig una posta que no donaréu un pas en la Cerdanya sens que vos veyau abrumat á preguntes, fetas, en veritat sia dit, ab més ó menos ganseria, sobre qui sou y tot lo que se n' segueix (Vidal 1888: 204).

Per exemplificar l'oposició dels andorrans a fer carreteres i millorar així les vies de comunicació del país, Vidal s'expressa en els següents termes:

Un dia que visitava á una persona que té interessos importants en Andorra, «Sobre tot –me digué al retirarme– no deixéu de dir al senyor Veguer y al senyor Delegat que no párlen pas de fer carreteras! Tothom vindria al nostre país y aixó sería la ruina d'Andorra!!» (Vidal 1888: 206).

Per exemplificar el rebuig a la innovació per part de la gent més gran, Vidal explica:

Un dels vells discorria aixís devant meu: «Nosaltres no havém après la sabiduría y la política en los llibres; no sabém més que lo que 'ls nostres pares nos han ensenyat; l' instrucció y l' progrés que tant acabéu de alabar, no ténen res que fer en la nostra Andorra; si'ls hi obrim las portas, estém perduts (Vidal 1888: 206).

Per exemplificar que la llengua d'Andorra és el català i que no és una llengua barrejada amb paraules occitanes (ell en diu *patués*) de l'Arièja, diu:

Un dia qu'anava de Soldeu á Andorra la Vella ab un tragner de Sant Juliá, vaig observar que responia *oube* per dir *sí* y *nani* per dir *no*. Deya *acó* per *aixó*. Li vaig fer preguntas sobre l'ús d'aquestas paraulas forasteras al catalá, y m' va dir que molt sovint anava á passar l'hivern al Languedoc (Vidal 1888: 207).

En l'article de Vidal també trobem una referència a una etimologia popular en l'apartat dedicat a la Història d'Andorra. L'autor posa en qüestió que el país degui la seva independència i constitució a Carlemany o a Lluís el Piadós com afirmen alguns historiadors d'Andorra de l'època, ja que no s'ha pogut demostrar que cap dels dos hagués estat en els Pirineus Orientals. Per això, diu que la *Vall de Carol* no té res a veure amb Carlemany (<CAROLUS), ja que el nom antic d'aquesta vall és *Querol* o "*Cheiol*" (*'rocós*').

3. Conclusions

Els butlletins de les associacions excursionistes de Barcelona recullen cròniques d'excursions referides a Andorra redactades per excursionistes que recorren el territori i se senten atrets pel país. Aquests articles expliquen amb detall les característiques dels llocs que visiten des del punt de vista geogràfic, històric, polític, social i humà. En aquest context, els autors dels articles (uns amb major intensitat que els altres) inclouen referències al folklore i a la literatura popular d'alguns d'aquests llocs. Aquestes referències apareixen integrades en el text per complementar altres aspectes referits al paisatge o a les persones.

L'article «Andorra. Recorts d'un turista», el primer referit a Andorra dels que he trobat publicats en els butlletins de l'Associació d'Excursions Catalana i del Centre

Excursionista de Catalunya, inclou material divers de literatura popular que abasta els següents gèneres: llegenda, parèmia, relat d'experiència personal i etimologia popular. L'article, escrit en una prosa tècnica, però alhora literària, inclou comentaris personals de l'autor que ajuden a entendre el significat i l'ús d'aquestes mostres de literatura popular, tant de les que l'autor recull de la tradició andorrana com de les que ell mateix incorpora en el relat, fruit de la seva relació amb la gent d'Andorra.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ, M. (1915-34): *Diccionari Aguiló*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ALCOVER, A. M. & MOLL, F. de B. (1930): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma, Moll.
- AMELA, L. (2001): «Los Trofeos de Pompeyo», *Habis* 32 (2001): p. 185-202.
- BARBERÀ, J. (1996): *Excursionistes recordats*, Barcelona, PAM.
- COMTE DE CARLET (1905): «Del Segre a l'Ariege a través d'Andorra», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 15, núm. 127 (agost 1905), p. 225-241; núm. 128 (setembre 1905), p. 257-284; núm. 129 (octubre, 1905), p. 300-317.
- (1907): «Folk-lore andorrà», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 17, núm. 148 (maig 1907), p. 143-156.
- GAROLERA, N. (1992): «La narrativa excursionista catalana en el darrer quart del segle XIX», *Muntanya. Centre excursionista de Catalunya. Club Alpí Català* 780 (abril 1992), p. 47-54.
- CARBONELL, J. (dir.) (1969-80): *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- LAÍNEZ, J. C. (2013): «Artur Osona, excursionista català», *El Periòdic.ad* (09.01.2013), <<http://www.elperiodic.ad/noticia/28606/artur-osona-excursionista-catala>> [data de consulta 08.11.2015].
- OSONA, A. (1894). *República d'Andorra: guia itinerària dividida en 42 itineraris y ressenya geogràfica-històrica de las valls*. Dins Artur OSONA, *Guia itinerària de les regions del Llusanés, Pyreneus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra*, Barcelona, Est. de F. Altés y Alabart.
- (1898): «De Berga a Bescaran y a Andorra», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 8, núm. 44 (setembre 1898), p. 227-236.
- DE RIU I FILLART, J. M. (1891): *Historia de la República de Andorra*, la Seu d'Urgell, Impr. de José María de Riu.
- RIUS MATAS, P. (1916): «Excursió a Andorra i a la Cerdanya francesa», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 26, núm. 252 (gener 1916), p. 5-28; núm. 253 (febrer 1916), p. 41-55.
- VIDAL, P. (1888): «Secció d'Excursions: Andorra (recorts d'un turista)», *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* 11, núm. 118-120 (juliol-setembre 1888), p. 188-215.
- (1885-88): *Cansoner catala de Rossello y de Cerdanya*, Perpinyà, Imprimerie-Librairie A. Julia, 5 vols (vol. I: *Corrandes*; vol. II: *Cançons de pandero*; vol. III: *Balls y balladas y contrapas Llarch*; vol. IV: *Cançons populars*; vol. V: *Relació de la vida del pastor*).